

ΕΡΗΜΩΣΗ (Μάρτιος 2006)

Συγγραφέας: ΚΟΡΙΝΑ ΔΑΓΚΛΗ

Η ερήμωση των κατοικημένων εδαφών συναντάται, σε διαφορετικούς βαθμούς και μορφές, στο σύνολο των ευρωπαϊκών και των ανεπτυγμένων χωρών. Μπορεί επίσης να επηρεάσει πολύ εκτεταμένες περιοχές σε αναπτυσσόμενες χώρες, και ιδιαίτερα σε αυτές που περνούν κρίσεις κοινωνικο-δημογραφικές (μεγάλες αυξήσεις πληθυσμού), φυσικές (ιδιαίτερα κλιματολογικές) ή λόγω καταστροφής των εδαφών και ανεπάρκειας ή εξάντλησης των αποθεμάτων, κύρια του νερού. Η σημασία των μορφών της ερήμωσης και των επιπτώσεών της ποικίλλει λοιπόν σημαντικά από τη μία περιοχή στην άλλη. Έχουμε όμως την τάση να ασχολούμαστε μόνο με τα προβλήματα των ευρωπαϊκών [\[1\]](#) ή των παραμεσόγειων χωρών.

Η διαδικασία της ερήμωσης χαρακτηρίζεται αρχικά από τη φυγή του πληθυσμού, γεγονός που προκαλεί απώλεια δημογραφικής ζωτικότητας και γήρανση. Ακολουθεί στη συνέχεια μείωση των δραστηριοτήτων και προοδευτική εξαφάνιση των ατομικών και συλλογικών υπηρεσιών, γεγονός που επιταχύνει την αποχώρηση. Στις πιο ευαίσθητες περιοχές αυτό μεταφράζεται σε αχρήστευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων στην περίμετρο των οικισμών, αποδόμηση του παραγωγικού δυναμικού και εγκατάλειψη των εδαφών, τα οποία μετατρέπονται πάλι σε δάση -όπου αυτό είναι δυνατό- ή σε χέρσα γη. Προοδευτικά, η περιβαλλοντική και η οικολογική ποιότητα (φύση, βιοποικιλία) αλλοιώνονται [\[2\]](#).

Στις κοινωνίες μας η διατήρηση των δραστηριοτήτων αποτελεί προϋπόθεση για την παρουσία του ανθρώπου και εξαρτάται από την ικανότητά του να δημιουργεί εισοδήματα. Όταν η τελευταία εξασθενεί ενισχύεται η μετανάστευση, γίνεται μη αναστρέψιμη και μπορεί να καταλήξει στην εξαφάνιση του πληθυσμού. Πολύ συχνά, η ερήμωση αφορά περιοχές κύρια γεωργικές, στις οποίες οι συνθήκες παραγωγής περιθωριοποιούνται στο γενικότερο οικονομικό περιβάλλον. Στόχος μας είναι, αρχίζοντας από μία ανάλυση των διαδικασιών, να αναδείξουμε τις δυνατότητες αναδόμησης και επαναδραστηριοποίησης, ιδιαίτερα με την υλοποίηση πολιτικών χωροθέτησης δυναμικών περιοχών.

I. Αίτια και συνέπειες της εκτεταμένης ερήμωσης.

α. Το σύμπτωμα

Το σύμπτωμα είναι η μετανάστευση των τοπικών πληθυσμών (κύρια των νεότερων ηλικιών) και, σε ορισμένες περιπτώσεις, με υπεροχή των γυναικών, που επιταχύνει την εξέλιξη του φαινομένου λόγω δυσαναλογίας των φύλων και απώλειας της γονιμότητας. Ο πληθυσμός δεν αναπληρώνεται και τείνει οριστικά προς τη μείωση.

Αρχικά παρατηρείται εξαφάνιση των παραδοσιακών δραστηριοτήτων που οφείλεται στο μετασχηματισμό της οικονομίας, στη μαζικότητα της παραγωγής και των ανταλλαγών στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και στην απώλεια αποδοτικότητας και εισοδημάτων σε περιοχές που παραμένουν στο περιθώριο της προόδου. Για να επιβιώσει ο ενεργός πληθυσμός στρέφεται προς τη μετανάστευση σε κέντρα αναπτυγμένα, αστικά, βιομηχανικά και τουριστικά³.

Ορισμένες πρακτικές έχουν παίξει κάποιο ρόλο, όχι αμελητέο, στην ανάσχεση της μετανάστευσης, όπως το καθεστώς του αγρότη-εργάτη,*το οποίο έχει λειτουργήσει αποτελεσματικά, εφόσον αναπτύχθηκαν σημαντικά βιομηχανικά κέντρα σε μικρή απόσταση από τον τόπο κατοικίας, όπως στις κοιλάδες των Άλπεων ή στις ανθρακοφόρες κοιλάδες της κεντρικής Ευρώπης. Και άλλες όμως μορφές διπλής δραστηριότητας, πιο σύγχρονες, αποτελούν μία εναλλακτική λύση στην έξοδο του πληθυσμού. Έχουν γίνει πολυάριθμες μελέτες, ιδιαίτερα σε ορεινές περιοχές που γνώρισαν γρήγορη εγκατάλειψη από τους πληθυσμούς τους στα τέλη του 19ου αιώνα και κατά τη διάρκεια του 20ου, όπως στις Άλπεις, τις ορεινές περιοχές των μεσογειακών χωρών ή σε κεντροευρωπαϊκές και βρετανικές περιοχές μέσου υψομέτρου. Η περίπτωση της Ελλάδας παρουσιάζει ανάλογα χαρακτηριστικά, με

σαφείς όμως διαφορές.

β. Οι αιτίες αποδόμησης

Το κίνητρο της μετανάστευσης, σχεδόν πάντα, είναι η οικονομική παρακμή ή η δυσκολία εξεύρεσης απασχόλησης. Η έλλειψη εισοδήματος καθιστά την επιβίωση δύσκολη στις προβληματικές περιπτώσεις: απαρχαιωμένες δομές εκμετάλλευσης, καλλιεργήσιμα εδάφη πτωχά, έλλειψη γης ή δυσκολίες στην καλλιέργεια. Αυτό οδηγεί σε αδυναμία υλοποίησης των απαιτούμενων επενδύσεων για την προσαρμογή των παραγωγών στις συνθήκες της αγοράς, εξαφάνιση συμπληρωματικών δραστηριοτήτων, όπως η χειρωνακτική αγροτική εργασία, και εγκατάλειψη των λιγότερο αποδοτικών εδαφών ή των πιο δύσκολων να καλλιεργηθούν. Αυτός ο τύπος ανάπτυξης χαρακτηρίζει όλες τις περιοχές που επηρεάζονται από αιμορραγία του πληθυσμού. Στις μεσογειακές περιοχές προστίθενται στα παραπάνω και οι ειδικές και δύσκολες κλιματολογικές συνθήκες, αφού μόνο η μεταφορά του νερού μπορεί να σταματήσει την υποβάθμιση του παραγωγικού δυναμικού, πράγμα που προϋποθέτει τη δημιουργία αρδευτικών συστημάτων. Οι εκτάσεις που έχουν εγκαταλειφθεί απειλούνται από διάβρωση, πυρκαγιές, πλημμύρες, κατολισθήσεις εδαφών κ.λπ.

Στον ευρωπαϊκό χώρο, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, και στις αναπτυσσόμενες χώρες εξελίχθηκαν οι συνέπειες μίας δημογραφικής ανάπτυξης, η οποία επέβαλε νέες μορφές παραγωγής και απασχόλησης, όχι απαραίτητα κοντά στον τόπο κατοικίας. Οι μετακινήσεις έγιναν λοιπόν έντονες και μη αναστρέψιμες.

γ. Οι συνέπειες της ερημοποίησης

Η σημαντικότερη συνέπεια είναι η οικονομική ύφεση, η οποία τείνει συνεχώς να ενισχύεται. Οι νέοι και οι δραστήριοι μεταναστεύουν για αναζήτηση απασχόλησης, πολλές φορές με χαρακτήρα προσωρινό αλλά όλο και συχνότερα μονιμότερο. Η εργατική δύναμη διασκορπίζεται και δεν επαρκεί πλέον για τη διατήρηση της παραγωγής και τη συντήρηση των κατοικημένων εκτάσεων. Στη συνέχεια,

εξαφανίζεται η χειρωνακτική εργασία, όπως και οι ατομικές ή ομαδικές ιδιωτικές δραστηριότητες (εμπόριο, μεταφορές) και οι δημόσιες (ταχυδρομείο, εφορίες, υγεία, εκπαίδευση). Η διαδικασία αυτή τείνει να επιταχύνεται και η ανθρώπινη ζωή απειλείται από την απομόνωση. Ο ανταγωνισμός στην αγροτική παραγωγή, με την άφιξη δευτερογενών κατοίκων, καθιστά δύσκολη την εγκατάσταση των νέων. Το χωριό πεθαίνει. Αυτή η αργή αποδόμηση είναι δύσκολο να σταματήσει.

Σταδιακά όμως εμφανίζονται και άλλες συνέπειες, όπως αποδόμηση της υπαίθρου, επιπτώσεις στη βιοποικιλία, κίνδυνοι, όπως η αστάθεια των επικλινών εδαφών λόγω της διάβρωσης, οι κατολισθήσεις εδαφών και οι πυρκαγιές στις ξερές περιοχές. Στην ουσία απειλείται το σύνολο της πατρογονικής κληρονομιάς που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ανθρώπινη ζωή. Μπορεί κανείς να πάρει σαν παράδειγμα τη δημογραφική εξέλιξη του νομού Χανίων, στο δυτικό τμήμα της Κρήτης, ο οποίος γνώρισε μία μεταβολή συγκρίσιμη με αυτήν άλλων ορεινών μεσογειακών χωρών (πίνακας 1).

Η περιοχή αυτή, που εκτείνεται σε ορεινές και παράκτιες εκτάσεις, έχει γνωρίσει μία ταραχώδη ιστορία. Ο πληθυσμός είχε πάντα την τάση να μεταναστεύει και γνώρισε δυσκολίες ενσωμάτωσης στη σύγχρονη οικονομία, ιδιαίτερα την τουριστική, που εισέβαλε μαζικά στο κεντρικό και το ανατολικό τμήμα του νησιού, με συνέπειες όχι πάντα θετικές. Το ανάγλυφο χαρακτηρίζεται από τον ορεινό όγκο (Λευκά Όρη), το ύψος του οποίου από τα 1.000 μ. στο πιο δυτικό τμήμα φτάνει τα 2.453 μ. στο κεντρικό. Τα εδάφη στη βόρεια ακτή έχουν πιο ομαλή κλίση και γι' αυτό αναπτύχθηκαν εκεί καλλιέργειες. Το νότιο τμήμα, αντίθετα, πολύ πιο απότομο καταλήγει σε απότομες βραχώδεις ακτές. Το κλίμα εκεί είναι πιο ζεστό και ξερό και η ανθρώπινη παρουσία πολύ μικρότερη και απομονωμένη (Παλαιόχωρα, Σφακιά), αφού ο πληθυσμός έχει εγκατασταθεί κύρια στο βόρειο τμήμα. Η εικόνα αυτή όμως αποτελεί τη συνέχιση μίας εξόδου που άρχισε από παλιά και υπήρξε ιδιαίτερα έντονη κατά τη διάρκεια των αρχών του 20ού αιώνα, κύρια με τη μορφή της μετανάστευσης. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων 30 χρόνων, το ποσοστό του πληθυσμού που κατοικούσε στο ορεινό τμήμα και αντιπροσώπευε το 18% το 1971 έχει πέσει στο 13% από τότε που η κεντρική ζώνη αναπτύχθηκε περισσότερο και το 70% των κατοίκων συγκεντρώθηκαν στις πεδινές περιοχές.

Η έξοδος συνοδεύεται από υποβάθμιση των πατρογονικών κτισμάτων, απώλεια επιρροής στο χώρο και γενική γήρανση του πληθυσμού, που καθιστά απίθανη την

οικονομική ανάκαμψη. Η περιοχή διαθέτει αξιόλογα πλεονεκτήματα για αξιοποίηση, όπως τα όμορφα χωριά, την ηρεμία και την γοητεία της καταπράσινης υπαίθρου για την προώθηση μίας πολιτικής εθελούσιας διευθέτησης. Ένας από τους πρώτους στόχους της πρέπει να είναι η αποδέσμευση και η αντιμετώπιση της βαθμιαίας υποβάθμισης του κοινωνικού ιστού στις ορεινές περιοχές, χάρη σε μία μεγαλύτερη όσμωση μεταξύ των εξαπλωμένων παράκτιων εστιών και των περισσότερο εγκλωβισμένων χωροταξικά.

Πίνακας 1

Εξέλιξη της μετακίνησης του πληθυσμού στον νομό Χανίων

Συνολικός πληθυσμός

1971

119.797

1981

125.856

1991

133.774

2001

149.399

Πεδινές περιοχές

78.140

(65%)

85.087

(68%)

93.062

(70%)

Ημιορεινές περιοχές

19.874

(17%)

21.074

(17%)

22.433

(17%)

Ορεινές περιοχές

21.783

(18%)

19.695

(15%)

18.279

(13%)

II. Προτάσεις για οικονομική και κοινωνική αναδόμηση των περιοχών που

υφίστανται την ερήμωση

Η επίλυση του προβλήματος εντοπίζεται περισσότερο στην υποστήριξη των υφισταμένων δραστηριοτήτων και τον εκσυγχρονισμό τους παρά στην προώθηση νέων δραστηριοτήτων που να δημιουργούν θέσεις εργασίας και εισοδήματα που να ανταποκρίνονται στην έντονη ζήτηση των κοινωνιών μας, ιδιαίτερα στον τομέα του τουρισμού.

α. Η γεωργία, μία δραστηριότητα που πρέπει να προστατευθεί

Η γεωργία και η κτηνοτροφία αποτελούν βασικές δραστηριότητες που έχουν περιθωριοποιηθεί λόγω της δυσκολίας να γίνουν ανταγωνιστικές, στο πλαίσιο της σύγχρονης οικονομίας και του εμπορίου. Παίζουν, από την άλλη πλευρά, ουσιαστικό ρόλο στη χωροθέτηση των εκτάσεων και τη διατήρηση της φυσικής πατρογονικής κληρονομιάς. Η ενίσχυση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας προϋποθέτει την εκλογίκευση της παραγωγής (αύξηση των καλλιεργήσιμων εδαφών και των αρδευόμενων περιοχών) και την εξειδίκευση στις καλλιέργειες αιχμής (θερμοκήπια, βιολογικές καλλιέργειες κ.λπ.). Αυτή η εξέλιξη πρέπει να βασιστεί σε έρευνα αγοράς και σε οργάνωση που να διασφαλίζει πλήρως τη μεταφορά και τη διάθεση των προϊόντων. Στο παράδειγμα των Χανίων, η ύπαρξη νερού και η εγγύτητα των αστικών και τουριστικών κέντρων, θα έπρεπε να αποτελούν πλεονεκτήματα για την επιτυχία των προσπαθειών εκσυγχρονισμού, οι οποίες θα μπορούσαν να υποστηριχτούν και από την αξιοποίηση των τοπικών προϊόντων (αγροτοβιομηχανικά) με σήματα ποιότητας.

β. Ανάπτυξη συμπληρωματικών δραστηριοτήτων

Η διατήρηση της γεωργίας είναι ένας τρόπος για να υποβοηθηθεί η ανάπτυξη συμπληρωματικών δραστηριοτήτων και έτσι να δημιουργηθούν νέες θέσεις απασχόλησης και εισοδήματα. Η ύπαρξη πολλαπλών δραστηριοτήτων συναντάται από παλιά, ιδιαίτερα στις ορεινές ζώνες ή στις περιθωριοποιημένες περιοχές. Προκύπτουν λοιπόν και άλλα εισοδήματα, εκτός από τα αγροτικά, με καταμερισμό των εργασιών ή από δραστηριότητες σε μικρή απόσταση από την πόλη ή από οικονομικά κέντρα που έχουν ανάγκη εργατικών χεριών (εργοστάσια, ορυχεία). Πολύ συχνά στις αρχαίες κοινωνίες ένα μέρος του ενεργού πληθυσμού μετακινούνταν για να πουλήσει την εργατική του δύναμη ή τις γνώσεις του συχνά πολύ μακριά από τον τόπο κατοικίας,

γιατί το χειμώνα τα στόματα ήταν πάρα πολλά σε σχέση με τα εισοδήματα.

Μετά τη βιομηχανική επανάσταση εμφανίστηκαν πολλές νέες μορφές δραστηριότητας, όπως αυτή του αγρότη-εργάτη, που αποκόμιζε ένα συμπληρωματικό εισόδημα, εργαζόμενος σε ένα κοντινό εργοστάσιο ή εργαστήριο χειροτεχνίας. Το καθεστώς αυτό τείνει να εξαφανιστεί προς όφελος άλλων μορφών διπλής ή πολλαπλής δραστηριότητας, ιδιαίτερα με την ανάπτυξη του τουρισμού. Διπλή δραστηριότητα σημαίνει διαίρεση του χρόνου μεταξύ μίας αγροτικής δραστηριότητας στο χωριό και μίας εξωτερικής δραστηριότητας, συνεχούς, εποχικής ή προσωρινής. Η δυνατότητα συμπληρωματικής εργασίας ενδιαφέρει ιδιαίτερα τις γυναίκες, που αποκτούν έτσι μία οικονομική αυτονομία.

Οι μορφές μπορεί λοιπόν να είναι διάφορες:

Δραστηριότητα στον τόπο της εκμετάλλευσης για να αξιοποιηθεί η παραγωγή, με μεταποίηση (συσκευαστήρια, τυροκομεία) και άσκηση εμπορικής δραστηριότητας από τα αγροκτήματα. Συνδυασμός περισσοτέρων δραστηριοτήτων, όπως η ενοικίαση δωματίων σε αγροτικές οικίες με την παροχή γευμάτων. Για τους άνδρες απασχόληση σε τουριστικές δραστηριότητες (επισκευές οχημάτων, μεταφορές, δάσκαλοι σκι). Δραστηριότητες υπαίθρου στην γεωργία, κυρίως για δραστήριους και νέους ανθρώπους (υπηρεσίες, εμπόριο, τουρισμός). Δημιουργία νέων εισοδημάτων για βελτίωση των συνθηκών ζωής και τη συγκράτηση του πληθυσμού στις περιοχές.

Η Ευρώπη, άλλωστε, αναγνωρίζει στην Πράσινη Βίβλο της Επιτροπής ότι «...είναι απαραίτητο, για να διατηρηθεί ο αγροτικός ιστός, να προωθηθούν οι δυνατότητες που προσφέρονται στη γεωργία για την εξεύρεση νέων ή συμπληρωματικών εισοδημάτων, γιατί τέτοιες δυνατότητες απασχόλησης υπάρχουν, κάποιες στον καθαρά αγροτικό τομέα και κάποιες εκτός αυτού».

Ομοίως, ο κανονισμός 2085/93 του Συμβουλίου Υπουργών καθορίζει ορισμένες διατάξεις εφαρμογής του FEOGA, επικαλείται δε «...την ανάγκη να βασιστεί η αγροτική ανάπτυξη σε δραστηριότητες μη αγροτικές και σε πολυαπασχολούμενους αγρότες και αγρότισσες για να αντιστραφεί η τάση για οικονομική και κοινωνική αποδόμηση και να προωθηθεί η ανάπτυξη του αγροτικού τομέα».

III. Ο Τουρισμός. Ευκαιρία για αντιμετώπιση της ερήμωσης;

Πρόκειται για μία οικονομική δραστηριότητα με πολλαπλές μορφές, που δημιουργεί βέβαια εισοδήματα και θέσεις απασχόλησης αλλά του οποίου οι επιπτώσεις εξαρτώνται από τις συνθήκες ανάπτυξης και την αγορά. Η πραγματικότητα είναι λοιπόν σύνθετη, γιατί η ανάπτυξή του μπορεί να έχει θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις στον υφιστάμενο κοινωνικό ιστό.

α. Τα επιτεύγματα είναι πολυάριθμα και πολύ γνωστά. Χαρακτηρίζονται από τη μαζική αύξηση των επισκέψεων, του εξοπλισμού και των υποδομών και αντιστοιχούν, στις πιο ακραίες περιπτώσεις, σε μία μηχανοποίηση των δραστηριοτήτων, μία «αποικιοποίηση» από ξένους ανθρώπους και κεφάλαια και, τέλος, μία περιθωριοποίηση των τοπικών πληθυσμών, που δεν έχουν τα μέσα για να ενσωματωθούν στις νέες οικονομικές συνθήκες. Τα παραδείγματα είναι πολλά, λ.χ. η βίαιη εισβολή των χειμερινών σπορ σε ορεινές περιοχές, εγκαταστάσεις κολύμβησης και ιαματικών λουτρών σε παράκτιες ή παραλίμνιες.

Στις πιο ευαίσθητες περιπτώσεις οι επιπτώσεις στις κοινωνίες είναι σχετικά περιορισμένες, όταν δεν ενισχύουν την ερήμωση, δεν ανταγωνίζονται τους αγρότες και δεν αποδομούν τις παραδοσιακές ασχολίες. Η γεωργία δεν είναι λοιπόν αναγκαστικά ωφελημένη, γιατί συχνά οι συνθήκες παραγωγής είναι περιθωριακές. Αυτό συμβαίνει στην περίπτωση της εγκατάλειψης της αξιοποίησης του χώρου για αγροτοκτηνοτροφικές δραστηριότητες, με τις γνωστές συνέπειες της διάβρωσης των εδαφών, της ανάπτυξης θάμνων και του κινδύνου πυρκαγιών στις ξερές ζώνες ή της συχνής εμφάνισης χιονοστιβάδων στις ορεινές περιοχές. Η ανάπτυξη καλλιεργειών μπορεί να μετριάσει τη συγκράτηση νερού στα εδάφη πράγμα που θα διευκολύνει τη διαχείριση του υδάτινου κεφαλαίου⁴.

β. Ο τουρισμός, αντίθετα, μπορεί να έχει ευεργετικές επιπτώσεις, στο μέτρο που εισάγεται με τρόπο περισσότερο ήπιο και αρμονικό, εναρμονιζόμενος με τις δραστηριότητες και τις υφιστάμενες κοινωνικές συνθήκες, αναπτύσσοντας νέες παραγωγικές δραστηριότητες και δημιουργώντας μία νέα οικονομική και κοινωνική ισορροπία. Έχει ήδη αναφερθεί το παράδειγμα της διπλοαπασχόλησης ή της

πολυαπασχόλησης που συνδέει μία δραστηριότητα, κατά βάση αγροτική, χρήσιμη για τη συντήρηση των εδαφών, του περιβάλλοντος και της υπαίθρου με τη δυνατότητα εξασφάλισης μιας οικονομικής αποζημίωσης για να καλύψει τις αποκλίσεις που υπάρχουν μεταξύ της τοπικής παραγωγής και των δυσκολιών της αγοράς. Με τη δημιουργία συμπληρωματικών (ατομικών ή ανά ζεύγος εισοδημάτων) το κοινωνικό σύνολο ξαναβρίσκει μία οικονομική και λειτουργική ισορροπία. Αυτή η δημογραφική και κοινωνική ανανέωση μπορεί να είναι ευεργετική, προϋποθέτει όμως συνδυασμένη πολιτική βούληση σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.

IV. Συμπεράσματα

Η πολιτική αυτή προϋποθέτει αρχικά ευρεία συναίνεση των παραγόντων που εμπλέκονται άμεσα ή που εντάσσονται σε ένα ευρύτερο περιβάλλον. Η διευθέτηση μιας περιοχής δεν μπορεί να επιτύχει, παρά μόνον αν ο ενδιαφερόμενος πληθυσμός αναμιχθεί ενεργά στην επεξεργασία του σχεδίου και συμφωνεί πλήρως με αυτό. Στη συνέχεια, απαιτείται, ισχυρή συνεργασία μεταξύ των επιπέδων λήψης των αποφάσεων, ιδιαίτερα των οικονομικών, ώστε να εξευρεθούν οι επενδύσεις που είναι απαραίτητες για να διασφαλιστεί η επιβίωση και η ανάπτυξη των περιοχών που απειλούνται από την ερήμωση⁵.

Οι δραστηριότητες της οικονομικής και κοινωνικής ανανέωσης πρέπει να δρομολογηθούν πριν προχωρήσει πολύ η κοινωνική και οικονομική υποβάθμιση του πληθυσμού, γιατί οι διαδικασίες αποδόμησης είναι γενικά μη αναστρέψιμες, πέρα από κάποιο σημείο, ή τουλάχιστον δύσκολα αναστρέψιμες. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει συνειδητοποιήσει τους κινδύνους διατάραξης της ισορροπίας στη συνοχή των περιοχών και έχει αναλάβει εξειδικευμένη δράση προς την κατεύθυνση των περιφερειών, συχνά καθυστερώντας την ανάπτυξη, σε συμφωνία με τα κράτη-μέλη και τις περιφέρειες. Η πολιτική αυτή διαμορφώνεται γύρω από πολλούς άξονες:

Δημιουργία θέσεων απασχόλησης και εκσυγχρονισμός των υφιστάμενων δραστηριοτήτων, ιδιαίτερα των αγροτικών, ώστε να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της οικονομίας της αγοράς. Οργάνωση της οικονομίας και της κοινωνίας, ώστε να

σταματήσουν οι καταστροφές του φυσικού περιβάλλοντος, και προστασία της οικολογικής πατρογονικής κληρονομιάς. Αυτός είναι ο στόχος της οδηγίας Natura 2000 και της Agenda 21, που προβλέπουν τη χρηματοδότηση της συντήρησης της φύσης από τους αγρότες και προωθούν μία διαχείριση προσανατολισμένη προς τη διατήρηση του περιβάλλοντος και των ειδών⁶. Προώθηση μίας χωρικής οργάνωσης που να τοποθετεί τον άνθρωπο στο κέντρο της μέριμνας των ασχολουμένων με τη χωροθέτηση, με την προώθηση μίας πολιτικής εξοπλισμών, κυκλοφοριακών ρυθμίσεων, δημοσίων και ιδιωτικών υπηρεσιών, ατομικών ή συλλογικών, επί τόπου ή σε μικρή απόσταση. Ένας ειδικός ρόλος στην αναζωογόνηση αυτών των περιοχών προβλέπεται για τις κωμοπόλεις-κέντρα και για τις μικρές πόλεις, που αποτελούν τα ζωτικά κέντρα και παίζουν το ρόλο του αναπληρωτή σε σχέση με τις πόλεις-κέντρα. Δημιουργείται έτσι μία πρόοδος προς την κατεύθυνση της συνολικής διευθέτησης, η οποία απαιτεί την υλοποίηση της οικονομικής αλληλεγγύης μεταξύ των διαφόρων επιπέδων της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης. Εξασφάλιση μέτρων συντήρησης, οσάκις απειλές ή κίνδυνοι βαρύνουν περιοχές που υπόκεινται σε ισχυρές πιέσεις στον τομέα του περιβάλλοντος, γιατί η ποιότητα των χώρων και της υπαίθρου φέρει το μέλλον σε μία κοινωνία που αναζητά χώρους χαλάρωσης, αναψυχής ή μίας ζωής πιο αρμονικής. Έμπνευση για μοντέλα διευθέτησης-ανάπτυξης λεπτομερειακά μελετημένα, ώστε να μπορέσουν να διατηρηθούν. Στην Γαλλία, για παράδειγμα, αναπτύχθηκαν τα φυσικά πάρκα, συνενώσεις περισσοτέρων κοινωνιών που αφήνουν μεγάλα περιθώρια στην πρωτοβουλία των κατοίκων και την ευθύνη τους στις δραστηριότητες στις οποίες έχουν αναμιχθεί⁷.

V. Ερήμωση: ένα φαινόμενο με πολλές πλευρές

Οι αναλύσεις που προηγήθηκαν αφορούν ειδικότερα τις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης. Το πρόβλημα της μετανάστευσης και της ερήμωσης επηρεάζει όμως και σε πολλές άλλες περιοχές τις καλλιέργειες και τις αγροτικές εκτάσεις των αναπτυσσόμενων χωρών. Οι λόγοι είναι διαφορετικοί, όπως και οι συνέπειες, με κοινά όμως συμπτώματα. Η δημογραφική αύξηση και η ύπαρξη μεγάλου αριθμού νέων ανθρώπων καθιστούν δύσκολη την κοινωνική ολοκλήρωση, ιδιαίτερα όταν υπάρχει έλλειψη εδαφών ή αυτά είναι ελάχιστα παραγωγικά. Οι οικονομικές δυσκολίες είναι καθοριστικές, ιδιαίτερα όταν οι αγροτικές περιοχές εξαρτώνται έντονα από τις πόλεις: εξάρτηση ιδιοκτησιακή, οικονομική, πολιτιστική και ψυχολογική, με την έννοια της ελκυστικότητας του αστικού τρόπου ζωής. Η εισβολή της παγκοσμιοποιημένης

οικονομίας έχει άμεση επίπτωση στην επιτάχυνση της κοινωνικής αποδόμησης και εξοστρακίζει τις εύθραυστες κοινωνίες, οι οποίες καταρρέουν. Προστίθενται συχνά και η απομόνωση, η περιθωριοποίηση, η λειψυδρία κ.λπ.

Οι φυσικές καταστροφές αποτελούν ένα από τους πιο δραματικούς παράγοντες, των οποίων τα αποτελέσματα μπορούν να αποδοθούν στην ανθρώπινη δραστηριότητα (καταστροφή δασών, υπερβόσκηση, υποβάθμιση της ποιότητας του εδάφους, πολιτικές κρίσεις και πόλεμοι). Προκαλούνται όμως, κύρια, από την περιβαλλοντική αταξία που οφείλεται στη μεταβλητότητα των βροχοπτώσεων στο χώρο και το χρόνο, η οποία απειλεί την παραγωγή, γενικεύει την καταστροφή των εδαφών ή των βοσκοτόπων και ενισχύει το ευαίσθητο καθεστώς των σύγχρονων οικονομικών εξελίξεων.

Αυτά τα φαινόμενα είναι ιδιαίτερα καταστροφικά στην Αφρική που απειλείται από πολλές περιόδους ξηρασίας (1900-1903, 1913-1916, 1940-1942, 1969-1973, 1984-1985), οι οποίες, προκαλούν κάθε φορά, έντονες μεταναστεύσεις και δρομολογούν καταστροφικές διαδικασίες που δύσκολα αποκαθίστανται. Σε άλλες περιοχές, αντίθετα, σημειώνονται υπερβολικές βροχοπτώσεις, ανεμοθύελλες, τυφώνες κ.λπ., που προκαλούν επίσης καταστροφικά φαινόμενα (τύπου Μπαγκλαντές). Πρέπει, τέλος, να αναφέρουμε την ανεξέλεγκτη καταστροφή των δασών (Νότιος Αμερική), που αποδομεί τα εδάφη και εξαφανίζει τεράστιες δασικές εκτάσεις, επιταχύνει τη διάβρωση των εδαφών και πρέπει να αντιμετωπιστεί σαν μία διαδικασία, συχνά μη αναστρέψιμη. Η κατάληξη είναι η ίδια: μετανάστευση και συγκέντρωση των ανθρώπων στις πόλεις, πράγμα που επιτείνει την επέκταση της ερήμωσης. Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων σε παγκόσμιο επίπεδο οργανώνονται συνέδρια (United Nations Convention to Combat Desertification -UNCCD) στο πλαίσιο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.). Το τελευταίο έγινε στο Nairobi της Κένυας την 24-25 Οκτωβρίου 2005.

Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα*, με ερήμωση κινδυνεύει το 35% των ελληνικών εδαφών, ενώ ένα άλλο τμήμα, η έκταση του οποίου ανέρχεται στο 49% του συνόλου της χώρας, αντιμετωπίζει μικρότερη απειλή. Σήμερα ένα ποσοστό περίπου 8% των εύφορων εδαφών δεν παράγει (η καλλιέργειά του συνεχίζεται μόνο για την είσπραξη των επιδοτήσεων). Στις περιοχές υψηλού κινδύνου ανήκει μεγάλο τμήμα της Στερεάς Ελλάδας, το μεγαλύτερο τμήμα της Πελοποννήσου, η ορεινή ζώνη

των Ιονίων νησιών, τα νησιά του Αιγαίου, η Εύβοια, η ανατολική και κεντρική Κρήτη καθώς και τμήματα της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Θράκης. Αν στις περιοχές μετρίου κινδύνου σημειωθούν έντονες κλιματικές μεταβολές, αλλάξουν οι χρήσεις γης, υπάρξει υπερεκμετάλλευση ή καταστραφεί η φυσική βλάστηση από πυρκαγιές και υπερβόσκηση, υπάρχει άμεσος κίνδυνος ερημοποίησης. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι λοφώδεις περιοχές του Θεσσαλικού κάμπου, που πριν από 40 χρόνια ανήκαν στην κατηγορία μέτρίου κινδύνου βρίσκονται σήμερα στην κατηγορία του υψηλού.

[1] Histoire de la France rurale. La fin de la France paysanne, 1976.

[2] Millenium Ecosystem Assessment, 2005: Ecosystems and Human Well-being: *Desertification Synthesis*. World Resources Institute, Washington, D.C.

3 Leighton M., 1999: Environment Degradation and Migration. Drylands, Poverty and Development. Proceedings of the 15 and 16 June 1999 World Bank Round Table. The World Bank, Washington, D.C.

* Αγρότης-εργάτης ονομάζεται ο επαγγελματίας, ο οποίος ασκώντας κυρίως γεωργική δραστηριότητα ασκεί παράλληλα και μία άλλη, με πλήρες ή μερικό ωράριο π.χ. στη βιομηχανία. Συνεχίζει να διαμένει στην περιοχή της κύριας δραστηριότητάς του.

4 National Research Council, 1999 : *Water for the Future : The West Bank and Gaza Strip, Israel and Jordan*. National Academy Press, Washington, D.C.

5 Private Sector involvement in MEAs (multilateral environmental agreements) implementation – Key Messages. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) Workshop on MEAs and Private Investment, Helsinki, 16-17 June 2005.

6 Millenium Ecosystem Assessment, 2005 : Ecosystems and Human Well-being : *Synthesis*. Island Press, Washington, D.C.

Νόμος και Φύση

Αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη
<https://nomosphysics.org.gr>

---

7 *Estienne P.* : Terres d'abandon? La population des montagnes francaises hier, aujourd'hui, demain. Institut d' etudes du Massif Central. 1988, σ. 288.

* Ημερίδα για το έδαφος και το περιβάλλον που οργάνωσε η Ελληνική Εδαφολογική Εταιρεία στα πλαίσια της 21ης AGROTICA.